

ЗБОРНИК НАРОДНОГ МУЗЕЈА – БЕОГРАД
RECUEIL DU MUSÉE NATIONAL A BELGRADE

XXIV / 2

ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ
HISTOIRE DE L'ART
СЕПАРАТ / OFFPRINT

Вук Ф. ДАУТОВИЋ
ТАКСИДАРСКИ КИВОТ
ИЗ ЗБИРКЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ

VUK F. DAUTOVIĆ
THE COLLECTION BOX RELIQUARY FROM THE COLLECTION
OF THE NATIONAL MUSEUM IN BELGRADE

НАРОДНИ МУЗЕЈ
БЕОГРАД

MUSÉE NATIONAL
A BELGRADE

2020

Вук Ф. ДАУТОВИЋ

*Универзитет у Београду, Филозофски факултет –
Одељење за историју уметности, Београд*

ТАКСИДАРСКИ КИВОТ ИЗ ЗБИРКЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ*

Сажетак: У Збирци послевизантијске уметности Народног музеја у Београду чува се редак таксидарски кивот значајан као артефакт чијим посредством можемо потпуније разумети манифестације сложене верске и визуелне културе балканских хришћана у оквирима Османског царства 18. и 19. века. За путујуће калуђере – таксидаре израђивана је нарочита врста преносивих реликвијара првенствено, намењена прикупљању новчаних прилога за манастире и вршењу светих тајни. Улога ових сложених култних објеката у српској црквеној визуелној култури још увек није у довољној мери наглашена и протумачена. Кивот из Народног музеја који припада овој групи израђен је у форми плитке дрвене кутије у чијој унутрашњости се налази расклопљени крст, мала ложица и непознате светитељске мошти похрањене испод сребрног капка. Унутрашњост поклопца иконописана је представом Успења Пресвете Богородице. Таксидарски кивот је у збирку Народног музеја доспео откупом од приватног колекционара 1986. године. Истргнут из првобитног контекста постао је самостални артефакт за чију су музејску валоризацију значајнији тумачење и разумевање његове ретке функције него уметничке одлике оштећеног иконописа. Поредџи поменути кивот са сличним проученим и сачуваним материјалом са југа Србије и из суседне Бугарске, настојаћемо да га потпуније контекстуализујемо сходно значају у верској свакодневици епохе којој припада.

Кључне речи: таксидарски кивот, реликвије, верска култура, црквена уметност, богослужбени предмети, Балкан, 19. век

* Чланак представља резултат рада на пројекту „Представе идентитета у уметности и вербално-визуелној култури новог доба“, број 177001, чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

За рачун Народног музеја у Београду од приватног колекционара из Земуну почетком 1986. године откупљен је Диптих са честицом Часног крста и моштима, који је потом каталогизован и смештен у Збирку турског периода – послевизантијске уметности.² Пратећи музејски опис предмета одговара тадашњем степену познавања намене оваквих кивота препознатих у ширем смислу као врста иконе – реликвијара. Таксидарски кивоти из ризница Дечана³ и Хиландара⁴ атрибуисани су на различите начине попут ставротера или „кутија за крст“, док је њихова историјска функција остала готово непозната. Будући да недостатак података о пореклу откупљеног кивота овај материјални објект не повезује ни са једним познатим сакралним топосом, нити га доводи у везу с одређеним локалним контекстом, речени предмет посматраћемо као артефакт који припада групи сродних таксидарских кивота пореклом са Балкана. Визуелна култура балканских хришћана развијала се унутар Османске империје схваћене као сложен и динамичан културни простор. Сагледавањем кивота из Народног музеја у ширем социокултурном и религијском контексту, овај предмет може постати пример за разумевање одлика побожности и верских пракси ширег залеђа Балкана оправдавајући тако своју улогу у колекцији којој припада. Упоредна анализа и поређење уметничких одлика кивота и његових појединачних сегмената са сличним материјалом доследно потврђују његово балканско порекло колико и специфичну намену.

У новом веку на Балкану развила се пракса путовања светитељских моштију изван манастира и црква као средишта њиховог култа зарад материјалног издржавања тих манастира. Значајну улогу у обликовању визуелне културе и верског живота на балканском простору имали су путујући калуђери – таксидари, који су сакупљали финансијску помоћ за своје манастире.⁵ Монаси су носећи са собом мошти, светитеље симболично водили на далека путовања утичући тако на ширење њихових појединачних култова колико и на манастирску економију. Мошти су полагане у нарочито обликоване артифициране кивоте, који су могли бити израђени од племенитих метала или дрвета па потом осликани иконографским представама и програмима. Поред светитељских остатака, садржај унутрашњости ових покретних реликвијара чинили су крстови, уље за миросање, тамјан, освештане тканине и иконе. Конципирани као покретне скеније, сажимали су различите аспекте верске културе и изван манастира били веза са појединачним светитељским култовима одржавајући непосредну везу са манастирима из којих су доношени.⁶ Путујуће

2 Збирка турског периода, Инв. бр. 5791.

3 М. Шаkota, Дечанска ризница, Београд, 1984, 298–299, 307, сл. 26.

4 М. Брмболић, „Ставротера из ризнице манастира Хиландара“, Саопштења XLI, 2009, 309–317; *Исџи, Крстоџи из ризнице манастира Хиландара*, Београд, 2016, 126–127.

5 И. Радев, *Таксидиоти и таксидиотство по балгарските земи XVIII-XIX в.*, Велико Търново, 1996; М. Стойкова, „Таксидиотите и тяхната роля за формиране облика на изкуството през Възраждането“, Проблеми на изкуството 1, (2006), 18–30; А. Цурова, „Наследството на хиландарските книжовници-таксидиоти от Девическија манастир, метох, Покров Богородичен в Самоков, XVIII-XIX“. Видети у: *Осам векова Хиландара: Историја, духовни живоџи, книжевност, уметност и архипиеџиџура*, ур. В. Коџаћ, Београд, 2000, 125–137.

6 В. Даутовић, „Прилог познавању кутија ‚мошти‘ у српској верској култури деветнаестог века“, *Зборник радова, Светлост и од светлостии: Хришћански сакрални предметии у музеџима и збиркама Србиџе*, Бео-

реликвије омогућавале су верницима директно молитвено обраћање кроз различите видове венерације и вотивног даривања. Овакав однос одређен је старим хришћанским праксама и култовима светих, који су традиционално интерпретирани као резервоари божанске силе, духовни и телесни исцелитељи и брзопомоћници.⁷ Овакав однос спрам телесних остатака светитеља у нововековном раздобљу потврђује хиландарско писмо из 18. века у којем је наведено: „Шаљемо к вама, ради вашег освећења и благослова, свету и свештену реликвију, Светог Симеона Столпника ногу, која кипти изворима свакојаких исцелења и лечи сваку болест у славу бога.“⁸

Истраживања хришћанског културног наслеђа Балкана из времена турократије омогућила су прецизно препознавање улоге таксидарских кивота и реликвија у верској свакодневици 18. и 19. столећа.⁹ Схватање здравља, болести и лечења у свести човека 18. века било је дубоко преплетено са религиозношћу појединца и схватањем исцељења као духовног процеса. Из тих разлога путујући калуђери који су на подручју Хабзбуршке монархије у 18. веку прикупљали милостињу за своје манастирске обитељи носили су мале кивоте испуњене реликвијама са којима су радо примани у домове православних хришћана и богато даривани.¹⁰ Одлазак монаха у „писанију“ подразумевао је благослов игумана манастира док су кивоти ношени на путовања били знак духовног угледа одређеног манастира и благослова за свештенодејство. Приликом својих путашествија монаси који су прикупљајући помоћ описивали су верницима светиње манастира из којих су потекли подстичући тако и њихова ходочасна путовања. Писани извори сведоче о развијеној делатности ове врсте дечанских и хиландарских монаха, а важну улогу имали су и метоси речених манастира.¹¹ У дечанској ризници чува се једанаест таксидарских кивота који су сведочанство овакве праксе.¹² У свом житију архимандрит Герасим Зелић почетком 19. века наводи да пошто су „Грци и Срби изгубили царство, морају по турској калуђери живети по вишој сили издржавајући се прошњом“.¹³ Већ од тридесетих година 19. века на подручју Кнежевине Србије кодификован је начин прикупљања прилога за манастире па су дозволе за прош-

град, 2014, 137–146.

7 Д. Поповић, *Под окриљем свейоcтии: Култи свейих владара и реликвија у Средњовековној Србији, Београд, 2006; Иcиџа, Ризница Cиџасења: Култи реликвија и српских свейих у средњовековној Србији*, Београд, 2018.

8 Р. М. Грујић, „Једно грчко хиландарско писмо из XVIII в. с минијатурама“, *Зборник за иcторију Јужне Србије и cуседних области 1*, (Скопље), 1936, 394. Цитирано према: Н. Макуљевић, „Визуелна култура и приватни идентитет православних хришћана“, у: *Приватни животи у српским земљама у освиј модерној годa*, прир. А. Фотић, Београд, 2005, 88.

9 Н. Макуљевић, „Визуелна култура и приватни идентитет православних хришћана“, 72–111, нарочито 88–94.

10 М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности, Приватни животи Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*, Београд, 2006, 239–240.

11 Н. Макуљевић, „Поклоничка путовања и приватни идентитет“, у: *Приватни животи код Срба у деветнаестом веку, Од краја осамнаестог века до почетка Првог свейског рата*, прир. А. Столић и Н. Макуљевић, Београд, 2006, 813–814.

12 М. Шакога, нав. *дело*, 298–299.

13 Г. Зелић, *Житије Герасима Зелића Архимандриџа*, Будим, 1823, 81.

није српским монасима издавали епископи и нахијски кнезови уз обавезу да воде евиденицију о приходима.¹⁴

Таксидарска путовања су поред могућности да се верници лично сусретну са чудотворцима доприносила ширењу и етаблирању светитељских култова. Таксидари, опремљени нарочитим кивотима, имали су веома активну економску улогу за заједнице из којих потичу. Запажање да су народни светитељски култови ширени путем „писаније“, која се одвијала уз дозволу турске власти, потврђује и Леонтије Павловић уз опаску да је „сав наш народ од Хиландара до Будима и од Осогова до Марче био везан у целину путем писаније“.¹⁵ На овим путовањима ношене су иконе и мошти махом националних светаца и вршено је бележење имена ради помена.¹⁶

Након добијања фермана султана Абдул Мецида за обнову Богородичине цркве у Старом Нагоричану 1852. године таксидари су били поп Таса и Ђорђе Војниклија. У писанију пошавши, од Скопља преко Велеса, Штипа, Кратова и Врања, кренуо је поп Таса, док је Ђорђу допао Београд, одакле је донео богослужбене предмете којим је у цркви служено.¹⁷ Путујући калуђери заустављали су се понекад приликом својих путовања и обнављали запуштене манастире, тако је Добрићево у Херцеговини обновио монах који је ишао у писанију јер му се на први поглед манастир толико допао да је решио да се заустави и да изнова организује духовни живот у њему.¹⁸ Путујући калуђери и њихове честе миграције били су од велике важности за развој визуелне културе, као и за преносење конкретних уметничких предмета као артефаката који обликују збиљу. Путовања светитеља и монаха подразумевала су прелазак великих раздаљина попут таксидара манастира Светог Прохора Пчињског попа Стојка, који је у последњој деценији 19. века отишао у вишегодишњу „писанију“ када је прикупљен новац за изградњу нове манастирске цркве и црквених конака. Сребрни таксидарски кивот сачуван у манастиру Светог Прохора преправљен је за ову сврху крајем 19. века тако што је поред моштију у њега додат расклопиви престони крст за чији су оков, дршку и стопу направљена нова удубљења у унутрашњем капку кивота (сл. 1).¹⁹ Носећи са собом кивот са моштима Светог Прохора Пчињског и престоним крстом, поп Стојко се кретао најпре југом Балкана да би са благословом митрополита Михаила путовао по Србији, а потом и по Банату, Срему, Бачкој и фрушкогорским манастирама. Уз благослов скопског митрополита Фирмилијана, он 1898. године добија препоруку за барона Кучера и Апела, врховног команданта Босне и Херцеговине те на дугом путовању обилази целу Херцеговину и Лику, као и Требиње

14 Н. Радосављевић, „Епископ, мирски свештеник, монах“, у: *Приватни животи код Срба у деветнаестом веку*, 735.

15 Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца (Историјско-етнографска расправа)*, Смедерево, 1965, 327.

16 *Истио*.

17 Ј. Хаџи-Васиљевић, „По кумановској и скопљанској околини“, *Брасиво* 18 (Београд), 1896, 172–177.

18 Ј. Гаџиновић, „Манастир Добрићево у Херцеговини“, *Дабро-босански Истичник* 13. и 14 (Сарајево), јул 1889, 224.

19 В. Даутовић, „Ризница манастира Светог Прохора Пчињског“, у: *Манастир Свети Прохор Пчињски*, прир. Н. Макуљевић, Београд-Врање, 2015, 474–478.

до Дубровника, одакле путује до истарске обале и града Ријеке и, коначно, све до Трста. На дан Светог Саве, у Пешти је 1900. године саслуживао литургију са епископом Лукијаном Богдановићем, будућим српским патријархом. Своју дужност је вршио све до 1912. године, обишавши до тада Пакрачку и Горњокарловачку епархију и сва српска места у Војводини и доњој Мађарској. У свом путовању стигао је и до царског Беча, где је од тамошњих Срба скупљао прилоге за свој манастир.²⁰ Речени пример уз бројне друге сличне указује на светитеље као активне учеснике у манастрској економији која је предуслов за обликовање визуелне културе.

Опис реда и обичаја херцеговачких цркава и манастира, Вука Врчевића из 1870. године доноси сведочанство о вршењу таксидарске праксе и, што је још важније, садржају путујућих кивота. Овај опис гласи:

„Када калуђери иду у прошњу по селима, носе вазда собом тако зване Моћи (мошти) као руку, или прст од руке каквог свеца, те свака кућа у којој дође и која дарује ајвана с највећим страхопоштовањем целива; а који манастир нема овакови светиња носи крст затворен у кутији, обложен неопређеним памуком и мирисним тамјаном, и од овога памука и тамјана по мало даривају, које домаћин као светињу чува и боницима испод главе меће, или болесну ђетету у крпици зашију па о грлу објесе.“²¹

У студији посвећеној светитељским култовима код Срба, Леонтије Павловић доноси и драгоцену фотографију македонског сељака са отвореним сребрним кивотом у писанији.²² Вербално је забележена и слика калуђера који је јашући на коњу „обема рукама на прсима држао сребрну скрињицу“, приликом описа повратка реликвије „Часног дрва“, ношене на молбу депутације, у свечаној литији приликом најезде скакаваца, у Бугарској 1859. године.²³ Артифицирани таксидарски кивоти који садрже реликвије и предмете богослужења представљају одраз специфичног начина одржавања континуитета и манифестација православне вере у доба османске владавине на Балкану.

На тумачење функције реликвијарних кивота за мошти повезаних са праксом прикупљања милостије и вршењу Светих тајни указала је прва Елена Генова учивши групу нарочито обликованих артифицираних кутија са престоним крстовима у ризници Рилског манастира, које је назвала таксидарске кутије.²⁴ Ови кивоти обично су правоугаоног облика исковани од сребра или дуборезани од дрвета и осликани. У унутрашњости садрже расклопљене престоне крстове, те их карактеристична удубљења за крст, дршку и стопу, такође, прецизно идентификују као таксидарске кивоте, а као такве препознали су их

20 *Исио*, 478.

21 В. Врчевић, „Манастири и цркве у Херцеговини IV“, *Србадија* 1/4 (Беч), 26. јануар 1875, 86. *Исио*, „Ред, обичаји и управе манастира и цркава у Херцеговини“, *Лейойис майице сриске* 86, књ. 272, св. XII, (Нови Сад), 1910, 237–247..

22 Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, 327, сл. 55.

23 Н. Макуљевић, „Поклоничка путовања и приватни идентитет“, 814.

24 Е. Генова, „Култът към мощите и мощехранителниците в Рилския манастир“, *Проблеми на изкуството* 4, (2000), 32; *Исиа*, „Кивот (ковчег) за мошти от Германския манастир край София“, *Проблеми на изкуството* 3, (2001), 11; *Иста*, *Църковните приложни изкуства от XV–XIX в.*, София, 2004, 121. На ово је у својој докторској дисертацији указала: Д. Бойкина, „Реликвиариите в България от периода на Късното средновековие и Възраждането“ (докторска дисертација), БАН, Софија, 2019, 44.

и други истраживачи.²⁵ Други важан елемент инвентара ових кутија чине светељске мошти смештене најчешће испод сребрних окова.²⁶ У питању су били остаци светитеља чији су култови уживали велико поштовање попут исцелитеља, анахорета и чудотвораца брзопомоћника као што су Свети Пантелејмон,²⁷ Свети Козма и Дамјан²⁸ или Света Параскева.²⁹ Значајну улогу имали су и култови знаменитих балканских светитеља анахорета попут Светог Прохора Пчињског³⁰ или Светог Јована Рилског.³¹ У Рилском манастиру чувају се типолошки примерци репрезентативних сребрних таксидарских кивота попут оног Хаџи Манасија из 1813. године или кивота Пахомија Рилског.³² У Бачковском манастиру сачуван је у уметничком смислу сложен сребрни таксидарски кивот јеромонаха Аврама Бачковског из 1843. године са нарочито декорисаним филигранским крстом и моштима окованим у сребро (сл. 2).³³ Национални култови јављају се на исти начин и имају једнако важну улогу па су тако у манастиру Рила сачувани сребрни кивот са моштима Светог кнеза Лазара српског, као и богато украшен кивот Светог Григорија, архиепископа српског.³⁴

У инвентару таксидарских кивота могле су се наћи и мање иконе, као и богослужбени предмети попут миросаљки, ложица за причешће и ампула са миром и освећеном водом, затим частице сувог причешћа и материје попут тамјана, воска или памука. Таксидарски кивоти су, по мишљењу Е. Генове, настали као врста преносиве скиније – олтара помоћу кога су свештеници могли да обављају свете тајне у малим и удаљеним селима у којима за време османске владавине нису постојале цркве. Калуђери рилског манастира испраћани су на пут са писаним благословом свога игумана, којим су били овлашћени да поред прикупљања прилога обављају свете тајне попут исповести, причешћа болесних и умирућих, помазања миром, малог освећења воде, молитве и чин освећења, те коначно молитвени помен умрлих. Дужност таксидара поверавана је најчешће старијим духовно искусним монасима у вишим чиновима, а њихова мисија почињала је тако што би за своје потребе најпре наручивали кивот док им је реликвије поверавао манастир у чијој су служби били. Поједини знаменити таксидари поседовали су по неколико различитих

25 В. Даутовић, „Прилог познавању кутија „мошти“ у српској верској култури деветнаестог века“, 137–146; А. Куюмџиев, *Стенописите в главната църква на Рилския манастир*, София 2015, 58–70; Д. Бойкина, „Реликвиариите в България от периода на Късното средновековие и Възраждането“, 43–51.

26 Е. Генова, „Култът към моштите и мощехранителниците в Рилския манастир“, 35–37.

27 В. Даутовић, „Ризница манастира Светог Прохора Пчињског“, 482–486; Д. Бойкина, „Реликвиариите в България от периода на Късното средновековие и Възраждането“, 77–78.

28 В. Даутовић, нав. *дело*, 479–481; Д. Бойкина, нав. *дело*, 77–78.

29 У таксидарском кивоту из манастира Хиландара похрањене су мошти Свете Петке и Светог преподобног Евдокима Ватопедског. Видети: М. Брмболић, „Ставротека из ризнице манастира Хиландара“, 314.

30 В. Даутовић, нав. *дело*, 471–478.

31 Само у Рилском манастиру налази се четрнаест кивота са честицама моштију Светог Јована Рилског док се у манастиру Бачково налазе четири таква кивота. Видети: Д. Бойкина, нав. *дело*, 78.

32 Д. Бойкина, „Реликвиариите в България от периода на Късното средновековие и Възраждането“, 191–194, 200–201.

33 Е. Мутафов и Д. Бойкина, „Непубликувани мощехранителници с гръцки надписи от Бачковския манастир“, *Проблеми на изкуството* 4, (2019), 15; Д. Бойкина, „Реликвиариите в България от периода на Късното средновековие и Възраждането“, 309–312.

34 Е. Генова, „Култът към моштите и мощехранителниците в Рилския манастир“, 37.

кивота које су за своје потребе наручивали.³⁵ Писмо упућено 1835. године Неофиту Рилском од стране свештеника Никифора садржи жалбу на извесног свештеника који му је узео „кутију са моштима па сад он седи цео месец као без руку“, док дотични свештеник обилази села вршећи исповести и свете тајне.³⁶ Сликвит опис стања у којем се свештеник Никифор нашао рефлектује значај који су таксидарски кивоти имали за појединце који су помоћу њих чинодејствовали. Хиландарска хроника из 18. века спомиње да су поред крста и реликвија монаси приликом одласка у писанију задуживали и епитрахиље, што потврђује богослужбену намену таксидарских кивота.³⁷

Облик и опрема кивота из збирке Народног музеја идентификују га као таксидарску кутију која садржи расклопљен прстони крст, поседује у унутрашњости затворену преграду за мошти са прстом непознатог светитеља, као и ложицу или миросаљку. Кивот има форму плитке правоугаоне дрвене кутије, састављене од два дуборезана дела повезана металним шаркама.³⁸ Поклопац је лучно профилисан, оба дела су тесана из комада дрвета, споља је мрко обојен, а горња површина поклопца декорисана је штитастим пољем са преломљеним луковима на крајевима (сл. 3).³⁹ Кутија је затварана малом металном споном. На унутрашњој страни поклопца унутар тордираног дуборезаног оквира налази се представа Успења Пресвете Богородице. Иконографско решење одабране композиције реинтерпретација је ове празничне теме пореклом из византијске традиције (сл. 4).⁴⁰ Сцена Успења Пресвете Богородице у иконопису већине српских зографа прве половине 18. века потекла је од композиционог решења Божидара Вуковића из Празничног минеја, насталог 1538. године, а који се у потпуности ослања на решења грчких позновизантијских сликара.⁴¹ Сцена сликана на поклопцу кивота уобличена је према опису сликарских ерминија, које су биле у оптицају међу зографима са простора Балкана.⁴² Богородица је приказана како лежи на одру склопљених руку, умотана у црвени мафорион. Од ње се у погребном чину смирено опраштају апостоли и архијереји. У средишту композиције приказан је Исус Христос који десном руком благосиља док левом држи новопредстављену душу Богомајке овијену у повој новорођнчета. Бестелесне силе сликане плавом бојом формирају у позадини лучну капију иза фигуре Христа, симболично маркирајући отворена врата неба. У бочним угловима

35 Е. Генова, *нав. дело*, 33–40, нарочито 34; *Иста, Църковните приложни изкуства от XV-XIX в.*, 121–122; Д. Бойкина, „Реликвиариите в България от периода на Късното средновековие и Възраждането“, 43–51..

36 И. Радев, *Таксидиоти и таксидиотство по българските земи XVIII-XIX в.*, 13.

37 Б. Райков, *Хиландарска кондика от XVIII век*, София, 1998, 44–45; указала Д. Бойкина, „Реликвиариите в България от периода на Късното средновековие и Възраждането“, 47.

38 Кивот је величине 17,5 × 10,5 cm, а висине 4 cm.

39 Није искључено да је ово поље садржало натписе или одређене представе које ће бити видљиве након чишћења и конзерваторског третмана.

40 М. Тимотијевић, „Иконографија Великих празника у српској барокној уметности“, *Зборник Майице српске за ликовне уметности* 25, 1989, 124–129.

41 Љ. Стошић, *Српска уметности 1690–1740*, САНУ и Балканолошки институт, пос. издања 91, Београд, 2006, 180.

42 Готово подударни су описи ове сцене у ерминији Дионисија из Фурне. Видети: М. Медић, *Сѣтари сликарски ѣриручници*, књ. III, Београд, 2005, 373, као и ерминији зографа Дича. Видети: А. Василиев, *Ерминии. Технология и иконографија*, София, 1976, 95.

задњег плана приказана је кулисна архитектура, док се у врху композиције налази Бог Отац са троугаоним нимбом допојасно представљен у облаку док обе руке благосиља. У доњем регистру композиције са леве стране је приказан арханђео Михаило како пламеним мачем одсеца руке Јефонији, који је покушао да оскрнави и преврне Богородичин одар. На месту где се налазио лик Јеврејина Јефоније уклоњен је бојени слој и начињено је невелико кружно удубљење,⁴³ потом затворено воском. Сврха овог отвора вероватно је повезана са начином чувања светитељских реликвија које су затваране у воскомастику.⁴⁴ Извесно је да су у ово удубљење биле похрањене честице моштију или нека реликвија везана за култ Богородице.

Зографи са југа Балкана у 19. веку сцену Успења Пресвете Богородице сликали су према описаном предлошку. Ова се празнична тема јавља на бројним иконостасима са југа Србије. Нешто проширену композицију Успења Богородице овог типа изводи зограф Дичо за празнични ред иконостаса Саборне цркве у Врању.⁴⁵ Самоковски зограф Димитрије Христов према датом предлошку иконописао је одабрану сцену за празнични ред иконостаса Цркве Свете Тројице у селу Извор.⁴⁶ У ризници манастира Светог Прохора Пчињског налази се икона Богородичиног Успења, коју су сликали зографи браћа Петар и Анастас Николов 1882. године, изведену према актуелном опису из ерминија.⁴⁷ Уважавајући кретање зографских тајфи и делатност бројних мајстора из Самокова или Дебра широм југа Балкана, унутар тада јединствене Османске територије, мора се истаћи да исти мајстори делују и на подручју Бугарске.⁴⁸ Зограф Димитрије Христов овај иконографски тип изводи на икони празничног реда иконостаса Цркве Рођења Пресвете Богородице у Берковици.⁴⁹ Дебарски мајстори зографи, који су деловали на простору Видинске епархије, на описани начин сликали су сцену Успења Пресвете Богородице на иконостасима бројних цркава те се може говорити о сасвим устаљеној пракси негованој до седме деценије 19. века.⁵⁰

На подручју Врањске епархије и околини Ниша сачувани су бројни осликани дрвени кивоти који, такође, датирају из 19. века.⁵¹ Већина ових пред-

43 Пречник је нешто већи од једног центиметра.

44 В. Даутовић, „Ризница манастира Светог Прохора Пчињског“, 469–470.

45 Н. Макуљевић, „Литургија, симболика и приложништво: иконостас цркве Свете Тројице у Врању“, у: *Саборни храм Свете Тројице у Врању 1858–2008*, прир. Н. Макуљевић, Врање, 2008, 89–90.

46 И. Зарић, „Иконостас цркве Свете Тројице у Извору код Босилеграда“, *Зборник Мајице српске за ликовне уметности* 37, (2009), 238.

47 И. Ђировић, „Збирка икона манастира Светог Прохора Пчињског“, у: *Манастир Свети Прохор Пчињски*, прир. Н. Макуљевић, 446–447.

48 Н. Макуљевић, „Иконопис Врањске епархије 1820–1940“, у: *Иконопис врањске епархије*, прир. М. Тимотијевић и Н. Макуљевић, Београд–Врање, 2005, 11–48; Исти, „The ‚zograph‘ model of Orthodox painting in Southeast Europe 1830–1870“, *Balkanica XXXIV* (2004), 385–405.

49 И. Гергова, Църквата „Рождество Богородичино“ в Берковица, София, 2016, 100, 105.

50 И. Гергова, и др., *Дебарски майстори във Видинска епархия*, том 1, София, 2017, 30–35, 61–66, 72–77, 104–111.

51 Д. Гркинић, „Света Петка, Света Петка – Црква Свете Петке“, у: *Иконопис врањске епархије*, 114–115; *Исти*, „Богородица Одигитрија, Горњи Вртогош – Црква Рођења Пресвете Богородице“, у: исто, 148–149. Овај кивот је 1868. године осликао зограф Зафир; Исти, „Свети Јован Претеча, Шаинце – Црква Светог Јована Богослова“, у: исто, 158–159. Кутију „мошти“ осликао је зограф Данило 1860. године; Исти, „Свети Арханђел Михаило, Тесовиште – Црква Светог Јована Богослова“, у: исто, 196–197. Кивот

мета настајала је у време сликања иконостаса и мобилијара попут тронов и проскинитара цркава у којима су сачувани од стране зографа ангажованих на њиховом осликавању.⁵² Њихова употреба није увек била уједначена, али су, свакако, поседовали реликвијарну функцију.⁵³ Одлике и порекло знатно оштећеног иконописа у унутрашњости кивота из Народног музеја са сигурношћу се могу приписати руци непознатог зографског мајстора са југа Балкана који је настао у првим деценијама 19. века.

Доња страна таксидарског кивота из Народног музеја подељена је на четири удубљења док је међупростор покривен иконописом (сл. 5). У горњем десном углу допојасно је приказан Исус Христос који благосиља, док је наспрам њега у левом углу попрсје Богородице. У доњем десном углу испод сребрног капка за мошти приказан је допојасно светитељ са седом косом и брадом. Средиште кивота заузима крстолико удубљење у којем се налази оковано дуборезано распеће. У унутрашњости окова поред фрагмената дубореза налази се заглављена профилисана дршка крста. Лево од удубљења начињеног за крст налази се простор издуженог правоугаоног облика намењен за расклопivu дршку крста. У овом удубљењу налази се дугачка сребрна ложица са тордираном дршком, која на једном крају има спатуласто проширење, а на другом веома мали суспицијент за течност. Облик сугерише на могућност да је била употребљавана и за миросање.⁵⁴ У доњем делу кутије налази се кружно удубљење у којем је била смештена округла стопа крста. Уз десну ивицу кутије је правоугаоно удубљење покривено сребрним капком у којем се налазе нетрулежни остаци прста непознатог светитеља. Поклопац је изведен од сребра техником искуцавања, делимично је позлаћен и декорисан мотивом отворене руже из које бочно полазе две лиснате гране (сл. 6). Овај тип једноставног флоралног украса далеки је одјек традиција османског барока, а среће се једнако у сакралној и профаној уметности кујунџилука.⁵⁵ Цветна симболичка декорација повезана је снажно са култом реликвија конотирајући обнову живота те се често јавља као метафора рајских насеља у којима пребивају свети.⁵⁶

Расклопљен крст припада типу престоних крстова, иначе, склапаних од одвојено израђених сегмената, који се састоје од стопе, дршке и окованог крста, међусобно спајаних завртњима. Сачувани крст и дршка начињени су од легуре бакра и цинка, док стопа која одговара кружном удубљењу недостаје.⁵⁷ Дршка крста изливена је у форми балустра.⁵⁸ Оков је израђен техником псеудогранулације, такође, ливењем из калупа, те у том смислу овај крст припада групи богослужбених предмета који су рађени у серијама и од мање скупоце-

је рад зографа Зафира из 1874. године. С. Дрча, ур., *Хришћанство у Нишу кроз векове*, Ниш 2013, 165–166; В. Даутовић, „Ризница манастира Светог Прохора Пчињског“, 479–486.

52 Н. Макуљевић, „Иконопис Врањске епархије 1820–1940“, 39–41.

53 В. Даутовић, „Прилог познавању кутија ‚мошти‘ у српској верској култури деветнаестог века“, 142–145.

54 Будући да је реч о веома малом и готово утилитарном предмету, тешко је наћи адекватну публикувану паралелу. Дужина ове ложице износи 6,3 cm.

55 Д. Друмев, *Златарско Изкуство*, Софија 1976, 64–84.

56 Д. Поповић, „Цветна симболика и култ реликвија у средњовековној Србији“, *Зограф* 32, 2008, 69–79.

57 Пречник отвора за стопу крста износи 6 cm, те је пречник изгубљене стопе крста био нешто мањи.

58 Дужине је 6 cm.

них металних легура попут месинга. Крајеви крста украшени су псеудофилигранским розетама у које су уметнути тиркизи. Обе стране крста подељене су са шест отвора завршених преломљеним луком. Четири поља распоређена су по вертикалној оси, а два одговарају бочним крацима крста (сл. 7).⁵⁹

Оков крста из таксидарског кивота настао је у балканској кујунџијској радионици, а карактеристике израде упућују на почетак 19. века као време његовог настанка. Група крстова израђена на описане начине чува се у Хиландарској ризници и типолошки одговара крсту из таксидарског кивота Народног музеја у Београду. У збирци Музеја примењене уметности у Београду налазе се два крста сличног типа са једноставним ливеним оковом и профилисаним дршкама (сл. 8).⁶⁰ Као блиска паралела може се узети и једноставан сребрни крст са квадратно профилисаним дршком из збирке Рилског манастира који потиче из 19. века.⁶¹ Ову групу престоних крстова повезује начин израде, пре свега, техника ливења и употреба мање драгоцених легура. Поступак израде подразумевао је ливење из калупа кутије окова, као и профилисаним дршке у форми балустра док је стопа често кована и гравирана према старијој кујунџијској пракси, а ређе ливена из калупа. Резба унутар окова је сведена те се ови примерци скромније израде могу повезати са личним потребама калуђера и обављањем свакодневних богослужења.⁶² Функција крста унутар кивота из Народног музеја повезана је са вршењем различитих Светих тајни које се не могу чинодејствовати без њега.

Дуборез у унутрашњости веома је оштећен и готово нестало, међутим, пажљивим посматрањем, могу се идентификовати остаци Распећа Христовог на првој страни, док се бочно налазе две светитељске фигуре са дугим брадама које извесно представљају пророке. На основу сачуваних фрагмената дрвореза може се претпоставити да је овај крст типолошки припадао групи са приказом Распећа Христовог, пророцима и јеванђелистима у бочним крацима на првој страни, док су сцена Крштења Христовог са анђелима и јеванђелистима на другој. Старији примерци на овај начин иконографски конципираних крстова потичу из 16. века, а настајали су у балканским манастирским радионицама изван Свете горе.⁶³ Слично иконографско решење среће се и на групи крстова из Рилског манастира насталих у 18. и 19. веку,⁶⁴ као и на крсту јереја Теодосија из 1835. године из ризнице Епархије шумадијске.⁶⁵

59 Оков крста је величине 9,5 × 6 cm. Укупна висина склопљеног крста са недостајућом стопом могла је износити око 16,5 cm. Ова висина одговара просечној величини мањих престоних крстова такозваног „воденичарског“ типа употребљаваним за различита чинодејства у цркви и изван ње попут освећења агијазме по чему су и названи.

60 Д. Миловановић, *Крстови (од 5. века до 1993. године): типологија и историјско стилски развој збирке крстова Музеја примењене уметности из Београда*, Београд, 1993, 175; Инв. бр. 1134. и 5967.

61 Д. Друмев, *Златарско Искуство*, 287, сл. 228.

62 М. Брмболић, *Крстови из ризнице манастира Хиландара*, 88–97; 170–171.

63 Б. Радојковић, *Силна илустрација у старој српској уметности*, Београд 1977, 39; сл. 39а–39б.

64 Е. Генова, *Миниатурна дрворезба 17–19. век*, Софија, 1986, 64–65; 70–71, 80–81.

65 В. Даутовић, „Престони крст из ризнице Шумадијске епархије: дар кнеза Милоша Обреновића“, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европe*, књ. 5, А. Марушић и А. Ранковић (ур.), Горњи Милановац, 2017, 102–103.

Кивот из Народног музеја припада групи таксидарских кутија у форми књиге са преградама за мошти и склопивим престоним крстом, којим је вршено свештенослужење. Расклопиви воденичарски крстови у кивотима најпоузданији су маркер њихове таксидарске функције.⁶⁶ Кутије које су споља наликовале књигама или су израђиване тако да их верно имитирају ношене приликом путовања биле су врста мимикрије скривајући хришћанске реликвије и крстове од могућих радозналих погледа Османлија, који су себе, у религијском смислу, попут хришћана и Јевреја, такође, сматрали „народом књиге“.⁶⁷

Блиске паралеле кивоту из Народног музеја у Београду могу се наћи најпре у ризници манастира Хиландара (сл. 9). Таксидарски кивот овог светогорског манастира израђен је у облику затворене књиге, у боји теракоте споља, док је на поклопцу у унутрашњости иконописана представа Крунисање Богородице, а бочно су као стојеће фигуре приказани Свети Симеон и Свети преподобни Онуфрије. У унутрашњости кивота налазе се мошти Свете Параскеве и Светог Евдокима Ватопедског, као и расклопљен филигрански престони крст постављен у наменска лежишта.⁶⁸ Сликани програм који је извео непознати зограф може се јасно довести у везу са Хиландаром, а форма књиге која споља није декорисана, као и избор материјала одговарају намени уз опаску да је филигрански сребрни крст дело вештог кујунџијског мајстора, што је, такође, чест случај код кивота репрезентативне израде.

Друга важна паралела може се повући са таксидарским кивотом из Рилског манастира, који, такође, припада типу кутије – књиге (сл. 10). У његовој унутрашњости на поклопцу је иконописана сцена Успења Светог Јована Рилског, коју у првој половини 19. века изводи Димитар Молеров. Сликани програм такође је кореспондентан угледном патрону манастира какав је био Свети Јован Рилски.⁶⁹ У унутрашњости кивота расклопљен је сребрни филигрански крст заједно са стопом, док је одељак са леве стране затворен поклопцем, декорисаним отвореним цветовима руже са већ споменутиим значењем, као на сребрном капку унутар кивота из Народног музеја у Београду. На ову подударност треба обратити нарочиту пажњу будући да доследно илуструје концепте уобличавања овог типа реликвијара.

У манастиру Светог Спаса у Доњем Лозену недалеко од Софије чува се таксидарски кивот јеромонаха Киријака из 1857. године (сл. 11). Споља је украшен попут окованог престоног Јеванђеља, док је у унутрашњости на поклопцу иконописана представа Вазнесења Христовог, а сама фигура Христа окована је сребром. Унутрашњост кутије сегментирана је лежиштима за расклопљен престони крст и у њој су се налазиле мошти Светог Харалампиа, Светог Пантелејмона као и Светих Кузмана и Дамјана,⁷⁰

66 Д. Бойкина, „Реликвиариите в България от периода на Късното средновековие и Възраждането“, 66–70.

67 *Ahl al-Kitab*.

68 М. Брмболић, „*Сѣавроѣшка из ризнице манастира Хиландара*“, 309–317.

69 А. Куюмџиев, *Стенописите в главната цѣрква на Рилския манастир*, 59, сл. 34.

70 Д. Бойкина, „Няколко мощехранителници от софийски златари“, *Проблеми на изкуството* 4 (2016), 39–41; *Иста*, „Реликвиариите в България от периода на Късното средновековие и Възраждането“, 385–388.

У колекцији Румена Манова налази се осликани дрвени таксидарски кивот у форми књиге. У унутрашњости на поклопцу представљена је Чудотворна икона Богородице Кикоске са Светим арханђелима Михилом и Гаврилом.⁷¹ Избор ове многопоштоване иконе православног света показује начин на који су таксидарски кивоти комуницирали са ширим токовима народне побожности. Сликани програм свих наведених примера иконописаних таксидарских кутија одговара посвети манастирске цркве за коју су везани, мада то нужно не мора бити случај, о чему сведоче бројни други примери попут оних из манастира Свети Прохор Пчињски уз опаску да њихов осликани програм реферише на реликвије појединачних светитеља и чудотвораца који су се у њима налазили. У Саборној цркви Свете Тројице у Врању чува се кутија „мошти“, у чијој је унутрашњости на поклопцу представљена Света Тројица, што одговара посвети врањског Саборног храма. Дно ове кутије обликовано је тако да се у удубљења могу сместити мањи расклопљени оков крста и стопа.⁷² Овај пример кивота из катедралне мирске цркве илуструје сложеност и присуство таксидарске праксе у јужним деловима Србије. Избор сцене Богородичиног Успења унутар таксидарског кивота из Народног музеја извесно је везан за манастирску или мирску цркву, из које је овај кивот потекао. Тражећи могуће паралеле са зографским сликарством у храмовима, са овом посветом, на југу Балкана, могуће је у даљим истраживањима одредити ближе порекло овог предмета.

Таксидарски кивот из збирке послевиантијске уметности Народног музеја у Београду редак је предмет описане намене који се овако потпун може пронаћи изван манастирских ризница. Као предмети, пре свега, реликвијарног карактера, ови кивоти су мање доступни истраживачима, као и широј јавности. Важност материјалног објекта какав је таксидарски кивот из Народног музеја огледа се у његовој богослужбеној функцији и улози коју је имао у верском животу балканских хришћана у последњим столењима османске власти. Балкански покретни реликвијари представљају сведочанство сложене верске визуелне културе истовремено повезујући у целину феномене попут манастирске економије, приватне побожности и начина дисеминације и популарисања појединих светитељских култова изван њихових манастирских средишта. Као брижљиво артифицирани материјални објекти, таксидарске кутије, поред слика, садрже и различите предмете примењене уметности као што су кујунџијски радови, какви су престони крстови. Стога су ови сложени предмети истовремено изванредни репрезенти различитих аспеката и домета визуелне културе времена којем припадају. Тумачећи таксидарски кивот из музејске збирке, унутар ширег контекста времена и простора из кога потиче, уз уважавање сродних паралела, створен је културноисторијски оквир за његово разумевање и музеолошку валоризацију, приближивши истовремено овај вредан материјал и ширем кругу научних истраживача.

71 Р. Манов, *Небесни закрилници на дома колекција – Румен Манов*, Софија, 2017, 76–77; М. Стойкова, „Таксидиотите и тяхната роля за формирани облика на изкуството през Възраждането“, 19.

72 Н. Макуљевић, „Иконопис Врањске епархије 1820–1940“, 39–41.

ЛИТЕРАТУРА

Бойкина, Дарина 2016

„Няколко мощехранителници от софийски златари“, *Проблеми на изкуството* 4, 37–43.

Бойкина, Дарина 2019

„Реликвиите в България от периода на Късното средновековие и Възраждането“, (докторска дисертација), БАН, Софија.

Брмболић, Марин 2009

„Ставротека из ризнице манастира Хиландара“, *Саошћења* XLI, 309–317.

Брмболић, Марин 2016

Крстоџи из ризнице манастира Хиландара, Београд.

Василиев, Асен 1976

Ерминиш. Технологија и иконографија, Софија.

Генова, Елена 1986

Миниатюрна дрворезба 17-19. век, Софија.

Генова, Елена 2000

„Култът към мощите и мощехранителниците в Рилският манастир“, *Проблеми на изкуството* 4, 33–40.

Генова, Елена 2001

„Кивот (ковчег) за мощи от Германският манастир край Софија“, *Проблеми на изкуството* 3, 1–17.

Генова, Елена 2004

Църковните приложни изкуства от XV-XIX в., Софија.

Гергова, Иванка 2016

Църквата „Рождество Богородичино“ в Берковица, Софија.

Гергова Иванка и др. 2017

Делбърски майстори във Видинска епархија, том 1, Софија.

Гркинић, Дарко 2005

„Света Петка, Света Петка – Црква Свете Петке“, у: *Иконопис врањске епархије*, прир. М. Тимотијевић и Н. Макуљевић, Београд – Врање, 114–115.

Гркинић, Дарко 2005

М. Тимотијевић и Н. Макуљевић (прир.)

„Богородица Одигитрија, Горњи Вртогош – Црква Рођења Пресвете Богородице“, у: *Иконойис врањске епархије*, Београд – Врање, 148–149. Гркинић, Дарко 2005

„Свети Јован Претеча, Шаинце – Црква Светог Јована Богослова“, у: *Иконойис врањске епархије*, прир. М. Тимотијевић и Н. Макуљевић, Београд – Врање, 158–159.

Гркинић, Дарко 2005

„Свети Арханђел Михаило, Тесовиште – Црква Светог Јована Богослова“, у: *Иконойис врањске епархије*, прир. М. Тимотијевић и Н. Макуљевић, Београд – Врање, 196–197.

Грујић, М. Радослав 1936

„Једно грчко хиландарско писмо из XVIII в. с минијатурама“, *Зборник за историју Јужне Србије и суседних области* 1, Скопље, 389–394.

Даутовић, Вук 2014

„Прилог познавању кутија «мошти» у српској верској култури деветнаестог века“, у: *Зборник радова, Светлост од светлости: Хришћански сакрални предмети у музејима и збиркама Србије*, Београд, 137–146.

Даутовић, Вук 2015

„Ризница манастира Светог Прохора Пчињског“, у: *Манастир Свети Прохор Пчињски*, прир. Н. Макуљевић, Београд – Врање, 458–555.

Даутовић, Вук 2017

„Престони крст из ризнице Шумадијске епархије: дар кнеза Милоша Обреновића“, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европје*, књ. 5, Марушић, А. Ранковић, А. (ур.), Горњи Милановац, 101–106.

Друмев, Димитър 1976

Златарско Изкуство, БАН, Софија.

Дрча, Слободан (ур.) 2013

Хришћанство у Нишу кроз векове, Ниш.

Зарић, Ирена 2009

„Иконостас цркве Свете Тројице у Извору код Босилеграда“, *Зборник Мајице српске за ликовне уметности* 37, 221–246.

Куюмџиев, Александър 2015

Стенописите в главната църква на Рилския манастир, Софија.

Макуљевић, Nenad 2004

“The ‘zograph’ model of Orthodox painting in Southeast Europe 1830–1870”, *Balkanica* 34, 385–405.

Макуљевић, Ненад 2005

„Визуелна култура и приватни идентитет православних хришћана“, у: *Приватни животи у српским земљама у освић модерној доба*, прир. А. Фотић, Београд, 72–111.

Макуљевић, Ненад 2005

„Иконопис Врањске епархије 1820–1940“, у: *Иконопис врањске епархије*, прир. М. Тимотијевић и Н. Макуљевић, Београд – Врање, 11–48.

Макуљевић, Ненад 2006

„Поклоничка путовања и приватни идентитет“, у: *Приватни животи код Срба у деветнаестом веку, Од краја осамнаестог века до почетка Првој светској рати*, прир. А. Столић и Н. Макуљевић, Београд, 807–837.

Макуљевић, Ненад 2008

„Литургија, симболика и приложништво: иконостас цркве Свете Тројице у Врању“, у: *Саборни храм Свете Тројице у Врању 1858–2008*, прир. Н. Макуљевић, Врање, 45–105.

Манов, Румен 2017

Небесни закрлници на дома колекција – Румен Манов, Софија.

Медић, Милорад 2005

Стиари сликарски приручници, књ. III, Београд.

Миловановић, Душан 1993

Крстови (од 5. века до 1993. године): историјологија и историјско стилски развој збирке крстова Музеја примењене уметности из Београда, МПУ, Београд.

Мутафов, Емануел и Бойкина, Дарина 2019

„Непубликувани мощехранилници с грчки надписи от Бачковския манастир“, *Проблеми на изкуството* 4, 12–20.

Павловић, Леонтије 1965

Култови лица код Срба и Македонаца (Историјско-етнографска справа), Смедерево.

Поповић, Даница 2006

Под окриљем светости: Кули светих владара и реликвија у Средњовековној Србији, Београд.

Поповић, Даница 2008

„Цветна симболика и култ реликвија у средњовековној Србији“, *Зора* 32, 69–79.

Поповић, Даница 2018

Ризница Сасања: Кули реликвија и српских светих у средњовековној Србији, Београд.

Радев, Иван 1996

Таксидиоти и таксидиотство по българските земи XVIII-XIX в., Велико Търново.

Радојковић, Бојана

Сийна иласика у сйарој срйској умейносйи, Београд, 1977.

Радосављевић, Недељко 2006

„Епископ, мирски свештеник, монах“, у: Привайни живој код Срба у девейнаесйом веку, Од краја осамнаесйої века до йочейка Првої светскої райа, прир. А. Столић и Н. Макуљевић, Београд, 711–736.

Райков, Божидар 1998

Хилендарска кондика ой XVIII век, София.

Стойкова, Мариела 2006

„Таксидиотите и тяхната роля за формиране облика на изкуството през Възраждането“, Проблеми на изкуството 1, 18–30.

Стошић, Љиљана 2006

Срйска умейносй 1690–1740, САНУ и Балканолошки институт, пос. издања 91, Београд.

Тимотијевић, Мирослав 1989

„Иконографија Великих празника у српској барокној уметности“, Зборник Майице срйске за ликовне умейносйи 25, 95–135.

Тимотијевић, Мирослав 2006

Раћање модерне йривайносйи, Привайни живој Срба у Хабздуришкој монархији од краја 17. до йочейка 19. века, Београд.

Ђировић, Ирена 2015

„Збирка икона манастира Светог Прохора Пчињског“, у: Манасйир Свейи Прохор Пчињски, прир. Н. Макуљевић, Београд – Врање, 433–456.

Џурова, Аксинија 2000

„Наследството на хилендарските книжовници-таксидиоти од Девическија манастир, метох, Покров Богородичен в Самоков, XVIII-XIX в.“, у: Осам векова Хиландара: Исйорија, духовни живој, књижевносй, умейносй и архишекйура, ур. В. Кораћ, Београд, 125–137.

Шакота, Мирјана 1984

Дечанска ризница, Београд.

ИЗВОРИ:

Врчевић, Вук 1875

„Манастири и цркве у Херцеговини IV“, *Србадија* I/4, (Беч), 26. јануар, 82–86.

Врчевић, Вук 1910

„Ред, обичаји и управе манастира и цркава у Херцеговини“, *Летопис майице српске* 86, књ. 272, св. XII (Нови Сад), 237–247.

Гаћиновић, Јевстатије 1889

„Манастир Добрићево у Херцеговини“, *Дабро–босански Источник* 13/14., (Сарајево), јул, 223–225.

Зелић, Герасим 1823

Житије Герасима Зелића Архимандрита, Будим.

Хаџи Васиљевић, Јован 1896

„По кумановској и скопљанској околини“, *Брасиво* 18, Београд, 172–177.

VUK F. DAUTOVIĆ

*University of Belgrade, Faculty of Philosophy
The Department of Art History, Belgrade*

THE COLLECTION BOX RELIQUARY FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM IN BELGRADE

SUMMARY:

In the collection of post-Byzantine art of the National Museum in Belgrade, there is a painted wooden collection box with a dismantled cross, a small niche and the relics of a saint preserved inside it. The box arrived in the collection after being bought up from a private collector in the early 1980's, taken out of its original context. This type of a complex cult object, a reliquary containing the mortal remains of a saint, adorned with a cross, played a significant role in the broader area of the Balkans in the New Age, and was used for the purpose of collecting money donations given to monasteries and for performing sacraments by itinerant monks who collected donations. Balkan portable reliquaries constitute a testimony to a complex religious visual culture, while at the same time providing a link to monastery economy, private worship and the ways of dissemination and popularisation of certain saint cults outside the scope of monasteries. As material objects turned into artefacts, collection boxes were meticulously decorated, so that, apart from pictures, they contain various applied art objects such as altar crosses. As such, these boxes are samples of various visual aspects of the time they belong to. On the inside of the lid of the collection box kept in the National Museum is a painted, icon-like image of the Ascension of the Holy Mother of God, formally and typologically connected with the zographic practice in the Balkans in the late 18th and the early 19th century. The iconographic role models and the manner of work link this icon to many similar images found in the south parts of Serbia and the neighbouring Bulgaria which were under Ottoman rule during this period. Intended for various kinds of religious services, these rare collection boxes are an important means of interpreting the religious practices and the understanding of religiousness of the Balkan Christians living in the Ottoman Empire. Parallels with similar collection box reliquaries, such as those from the Chilandar Monastery, the Rila Monastery and the St Spas Monastery in Lower Lozen (Bulgaria), clearly confirm the function and the dating of the collection box reliquary kept in the National Museum in Belgrade. The collection box reliquary from the National Museum is a rare object of this type that is accessible outside monastery treasuries and collections, and is therefore highly valuable for the collection that it is a part of.

Key words: collection box reliquary, relics, religious culture, church art, religious service objects, the Balkans, the 19th century).

Сл. 1 Таксидарски кивот манастира Свети Прохор Пчињски, крај 19. века, сребро, ризница манастира. (фото: Андреј Чукић)

Fig. 1 A collection box reliquary from the St Prohor of Pčinja Monastery, dating from the end of the 19th century, silver, the monastery treasury (photograph: Andrej Čukić).

Сл. 2 Таксидарски кивот јеромонаха Аврама Бачковског из 1843. године, сребро, ризница манастира Бачково. (фото: Дарина Бойкина)

Fig. 2 The collection box reliquary of the hieromonk Avram of Bačkovo, dating from 1843, silver, the treasury of the Bačkovo Monastery (photograph: Darina Boikina).

Сл. 3 Затворени таксидарски кивот у форми књиге из збирке Народног музеја у Београду, почетак 19. века, инв. бр. 5791, Народно музеј у Београду. (фото: Вук Даутовић)

Fig. 3 A closed collection box reliquary from the collection of the National Museum in Belgrade, in the form of a book, dating from the beginning of the 19th century, inventory no. 5791, the National Museum in Belgrade (photograph: Vuk Dautović).

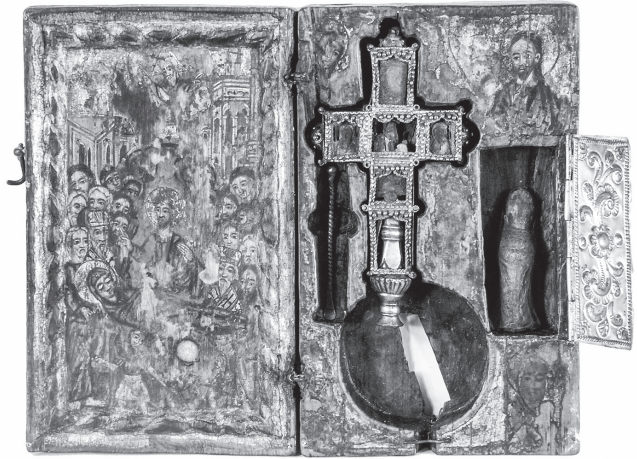

Сл.4 Представа Успења Пресвете Богородице у унутрашњости кивота, непознати зограф са југа Балкана, почетак 19. века. (фото: Вук Даутовић)

Fig. 4 The image of the Ascension of the Blessed Virgin Mary inside the reliquary, by an unknown zograph from the southern part of the Balkans, dating from the beginning of the 19th century (photograph: Vuk Dautović).

Сл. 5 Отворен таксидарски кивот из збирке Народног музеја у Београду са расклопивим крстом, ложицом и светитељским моштима у унутрашњости. (фото: Документација НМ)

Fig. 5 An open collection box reliquary from the collection of the National Museum in Belgrade with a dismantlable cross, a small niche and the mortal remains of a saint inside (photograph: from the archive of the National Museum).

Сл. 6 Деталј сребрног окова на прегради у којој се чувају мошти. (фото: Вук Даутовић)

Fig. 6 A detail from the silver casing of the niche where the mortal remains of a saint are preserved (photograph: Vuk Dautović)

Сл. 7 Престони крст са дршком у унутрашњости и ложица из таксидарског кивота. (фото: Вук Даутовић)

Fig. 7 An altar cross with a handle inside and a niche from a collection box reliquary (photograph: Vuk Dautović).

Сл.8 Ливени расклопиви крст из збирке Музеја примењене уметности, инв. бр. 1134 (фото: Вук Даутовић)

Fig. 8 A cast dismantlable cross from the collection of the Museum of Applied Art, inventory no. 1134 (photograph: Vuk Dautović).

Сл. 9 Таксидарски кивот из ризнице манастира Хиландара. (М. Брмболић, *Крстови из ризнице манастира Хиландара*, Београд, 2016, 126.)

Fig. 9 A collection box reliquary from the treasury of the Hilandar Monastery (M. Brmbolić, *Crosses from the Treasury of the Hilandar Monastery*, Belgrade, 2016, p. 126).

Сл. 10 Таксидарски кивот из Рилског манастира са представом Успења Светог Јована Рилског, зограф Димитар Молеров, прва половина 19. века, ризница манастира. (фото: Дарина Бойкина)

Fig. 10 A collection box reliquary from the Rila Monastery with the image of the Ascension of St John of Rila, by the zograph Dimitar Molerov, dating from the first half of the 19th century, the monastery treasury (photograph: Darina Boikina).

Сл. 11 Таксидарски кивот јеромонаха Киријака из 1857. године, манастир Успења Христовог у Доњем Лозену, ризница манастира. (фото: Дарина Бойкина)

Fig. 11 The collection box reliquary of the hieromonk Kyriakos, dating from 1857, the Monastery of the Ascension of Christ in Lower Lozen, the monastery treasury (photograph: Darina Boikina).

